

Franjo Ksaver Orlando, osnivač prvih pomorskih škola na Jadranu

Boris FRANUŠIĆ

UVOD

Pjesnik kaže: »Valja brodit, lađu vodit.«¹ Znati brodit u srednjemu vijeku bila je vještina koja se stjecala samo u plovidbi. Tako se moglo napredovati do zapovjednika na osnovi iskustva stečena teškim životom na brodu a da se pritom nije moralo ovladati ni čitanjem ni pisanje. Važno je bilo znati manevrirati brodom na jedra te poznavati krajeve i luke između kojih se plovilo uglavnom na vidiku obale.

Otkrićem novih zemalja i poduzimanjem velikih putovanja razgranala se oceanska plovidba, za vođenje koje su se morali osposobiti ljudi. Zato se u vodećim pomorskim zemljama otvaraju prve nautičke škole, a poslije se uvode i službeni ispiti za kapetane. Taj svjetski zahtjev odrazio se i na našim obalama pa se otvaraju, najprije privatne, a zatim i javne, državne pomorske škole. Te škole vodili su učeni ljudi (uglavnom svećenici, redovnici) ili pakiskusni kapetani. Ako zapovjednik nije bio školovan, onda je na brodu bio škrivan (pisar) i vodio je sve brodske knjige. Neki su brodovi za velika putovanja imali pilota, koji se isključivo brinuo za navigaciju. Ti su se ljudi školovali na kopnu za obavljanje dužnosti na brodu, ali ne u nekim redovnim školama s određenim programom. Uglavnom su to bili tečajevi kod nekoga tko je znao koja su znanja potrebna za ovakve brodske službe. Doduše, potkraj 18. st. u pijarističkom se kolegiju učila matematika, u program koje su bili uneseni i neki praktični zadaci iz navigacije.²

1 V. PAVLETIĆ, *Zlatna knjiga hrvatskoga pjesništva*, Zagreb, MH, 1970, str. 197.

2 B. FRANUŠIĆ, *Problemi ravne i sferne trigonometrije s Akademije u Dubrovačkom kolegiju 1788. godine*, Anali JAZU 28, 1990.

No, razvojem brodarstva i otkrićem novih plovnih putova trebalo je nešto naučiti na kopnu prije preuzimanja odgovorne dužnosti na brodu. Tako je poznato da su naši pomorci već u 15. i 16. st. teorijska znanja za vođenje navigacije, ali i administracije, trgovine i ostaloga, stjecali kraćom podukom od starijeg kapetana, svećenika (uglavnom redovnika) ili učitelja u pojedinim primorskim gradovima.

U tad razvijenim pomorskim zemljama otvaraju se prve nautičke škole (Sagres 1428.).³ Španjolska kraljica Joana Kastilska g. 1509. zadužila je svojega glavnog pomorskog inspektora Ameriga Vespuccija da organizira stručne tečajevce za španjolske kapetane. Tako je i nastala »Casa da Contratacion« poznata pomorska škola u Sevilli.⁴

U Hrvata je poznato da je Vijeće umoljenih Dubrovačke republike u školskom zakonu iz g. 1577. odredilo da se mladići koji su se željeli posvetiti pomorstvu i trgovini moraju svake godine ukrcati na brod.⁵ Dakle, naša mladost iz primorskog pojasa, koja se najviše orijentirala na more, u to vrijeme prima znanja iskustvenom i usmenom predajom. Jedan literarni opis to najbolje predočuje:

»U dvanaestoj godini otišao je na more. Dvanaesta godina bio je rok kada se moralo ići potezati burine, poslije kojega se nije smjelo ostati kod kuće. Od župnika naučeni abak i talijanska bukvića bili su mu svo osnovno znanje na temelju kojega se on dovinuo kapetanstva duge plovidbe. Zamislite život maloga mornara pod provom na ondašnjim jedrenjacima, a u onome mraku i vlazi, usred galame beštimija starije momčadi i mogućnost daljeg učenja talijanskog jezika i računstva. Zamislite zimu na Crnom moru i sjevernome Atlantiku i predočite si volju za učenje i izdržljivost odluke mladog pomorca da postane kapetanom!«⁶

To je bio najbrži način da se stekne zvanje kapetana, što je i odgovaralo našem siromašnom pučanstvu. No, i u našim krajevima niče sve više privatnih pomorskih škola. Premda njihove svjedodžbe još nisu bile obvezne, ipak su njihovu imaoću davale praktične prednosti.

U 18. st. moćna je austrijska carevina počela razvijati svoju pomorsku orijentaciju, a utjecaj je Venecije slabio. Zbog svojega zemljopisnog položaja kao glavna pomorska luka imperija favoriziran je Trst. Njegovim razvitkom sazrijevala je ideja o nautičkog školi, pogotovo stoga što je u

3 F. SIMOVIĆ, *Nautička astronomija*, II dio, Skripte Više pomorske škole, Rijeka 1952, str. 2. U Pomorskoj enciklopediji (PE) 7/II, Zagreb, 1985, na str. 155. piše »oko 1420«, a na str. 676. piše »1416. godine«.

4 PE, svezak 7, II izdanje, Zagreb, JLZ »Miroslav Krleža«, 1985, str. 676. Predrag Stan-ković: Škole pomorske.

5 PE 4/I, Zagreb, 1957, str. 130. Oliver Fio: Pomorsko školstvo i naučne ustanove.

6 R. VIDOVIĆ, *Pomorski rječnik*, Split, Logos, 1984, str. 288.

sklopu isusovačkoga kolegija u Trstu g. 1620. radila javna škola općega tipa.

Osnivač nautičke škole bio je isusovac Franjo Ksaver Orlando. O njemu je dosad najviše pisao Josip Jelčić⁷, a uglavnom prema njegovim izvorima i Luigi Torcoletti,⁸ Srećko Dragičević,⁹ Marco Pogliacco¹⁰ i Giorgio Alberti¹¹

ORLANDO — OSNIVAČ PRVE JAVNE NAUTIČKE ŠKOLE NA JADRANU

Trst nije imao privatnih nautičkih škola, kao što su tada ili prije postojale u Perastu, Barceloni, Livornu, Genovi i Malti. Da bi se ostvarila želja o osnivanju javne pomorske škole, trebalo je imati stručnog nastavnika. Takve osobe u Trstu tada nije bilo, ali se našao isusovac koji je mogao preuzeti takvu funkciju. Bio je to Franjo Ksaver Orlando ili, kraće, o. Orlando.

Franjo Orlando rođen je u Rijeci 9. prosinca 1723. Talijanski biografi ističu da mu je otac Antun po prezimenu Talijan (bio je sudac, a 1730–1732. i 1734. upravitelj grada Rijeke), ali za majku Barbaru prešućuju da je bila iz hrvatske obitelji. Obitelj Orlando generacijama je živjela i djelovala u Rijeci među hrvatskim življem. Dakle, o. Orlando dijete je Rijeke pa po majci i materinskom jeziku pripada i našoj, hrvatskoj znanstvenoj baštini.

U rodnome gradu završio je gimnaziju te ušao u Družbu Isusovu. Potom završava filozofski studij u Beču. Sigurno je u bečkim krugovima ostavio dojam ozbiljnoga i sposobnoga čovjeka pa je g. 1753. poslan u Trst da na isusovačkom kolegiju Santa Maria Maggiore predaje matematiku. Marija Terezija rješenjom od 20. kolovoza 1753. odlučuje da se pritom kolegiju u organizaciji o. Orlanda otvori javna državna nautička škola, a imala bi početi raditi 1. siječnja 1754. Međutim, dogodilo se to tek

- 7 G. GELCICH,(J.Jelčić), *La Sezione Nautica dell' I.R. Academia di Commercio e Nautica di Trieste nel centocinquantessimo anniversario della sua istituzione*, Trieste, 1904, str. 1-232.
- 8 L. TORCOLETTI, *Francesco Saverio de Orlando*, L'istituzione delle nautiche di Trieste e di Fiume, u *ibid.*, *Scrittori Fiumani*, Fiume, 1911, str. 42-70.
- 9 S. DRAGIČEVIĆ, *Isusovac utemeljitelj prve pomorske škole na Jadranu*, »Narodna svijest«, god. XX, br. 8,9 i 10, Dubrovnik, 1938.
- 10 M. POGLIACCO, *La Scuola Nautica*, L'Istituto Tecnico Nautico »Tommaso di Savoia, Duca di Genova«, Nel bicentenario della sua istituzione 1754–1954, Trieste, 1954, str. 11–28.
- 11 G. ALBERTI, *La scuola Nautica di Trieste*, Comune di Trieste, Maria Teresa, Trieste e il porto. Istituto per L'enciclopedia del Friuli Venezia Giulia, 1980, str. 96–108.

10. lipnja te godine jer je o. Orlando prije otvaranja morao obaviti mnoge organizacijske pripreme. Po vladaričinu odobrenju nabavio je on instrumente i knjige koje su mu dane na korištenje uz uvjet da predaje stručne predmete. Iz dokumenta koji je o. Orlando potpisao 8. kolovoza 1754., poznato je da je osobno nabavio »knjige i matematičke instrumente« u Beču 1753. i 1754. godine.¹² Znači da je o. Orlando, uz poznavanje matematike, te znanje latinskog, talijanskog, njemačkog, francuskog i hrvatskog jezika, mogao proniknuti u one grane znanosti koje su po njegovim spoznajama morale biti bliske ne samo budućim kapetanima nego i svima ostalim kojima je posao bio povezan s morem, lukama i brodovima.

Tako je zahvaljujući o. Orlando počela raditi prva javna nautička škola na Jadranu s 21 učenikom. Uz dvije iste škole u Marseilleu (1728.) i Hamburgu (1749.), to je jedna od prvih u Europi.¹³ Nastavni plan sastavio je o. Orlando tako da školovanje traje dvije godine, tj. dva tečaja ili »corsa«. U prvom su se učile aritmetika, geometrija i ravna trigonometrija, a u drugom sferna trigonometrija, astronomija, matematička geografija i navigacija.¹⁴ U prvom fondu od 102 stručne knjige bila su uglavnom francuska i njemačka izdanja, ali je o. Orlando predavao na talijanskom jeziku.

Carsko–kraljevska vrhovna financijsko–trgovačka uprava Trsta (Intendenza Commerciale) bila je posrednik između o. Orlando i Trgovačke direkcije u Beču, koja je bila nadležna za djelovanje škole. Knjige i instrumenti nabavljeni su na trošak Trgovinske blagajne, pa su formalno bili njihovo vlasništvo, ali su ustupljeni na korištenje i povjerenje o. Orlando¹⁵. Zato je on i tim institucijama vlasti austrijske države morao redovito slati sve izvještaje, što je također činio na talijanskom jeziku premda je službeni jezik u državnim ustanovama bio njemački.

O. Orlando s velikom je ljubavlju i marom pristupio svojem poslu, u kojemu nije imao uzora. Sreća je bila u tome što se za tu školu osobno zauzela carica koja je svojim odlukama omogućila o. Orlando da je osposobi za normalan rad, a time je Intendenza bila prisiljena uložiti sredstva za rad škole. U uređenoj austrijskoj državi za svaki se uloženi novčić moralo znati u što se i zašto troši. Zato je uz jutarnja predavanja, poslijepodnevne seminare i diktiranje te pripreme, trebalo voditi točnu i pedantnu evidenciju te davati redovite izvještaje višim institucijama. Sve je to uspješno radio o. Orlando i, uz to, još je stizao brinuti se za nabavu novih knjiga i instrumenata, a često i za osiguranje novca za đake iz Istre, Hrvatskog primorja i Slovenije. Zbog svega toga poštivali su ga i vlasti i

12 *Ibid.*, str. 97.

13 I. MASLOVAR, *Istorijski i savremeni razvoj našeg pomorskog školstva*, Zbornik Više pomorske škole u Kotoru, 3–4, 1976/77, str. 10.

14 Isto kao pod 11.

15 Isto kao pod 8, str. 46.

đaci. Zato ljetopisac kolegija o njemu piše: »O. Orlando velikom postojanošću i nekim veseljem poučava i uzgaja svoje đake; ovi rado i marljivo prianjaju uz nauk. Iako je predmet po sebi težak i dosadan, ipak postaje ugodan i lagan pod vodstvom profesora o. Orlanda, koji ima izvanredno znanje i kome riječ lako teče.¹⁶

Njegov trud nije bio uzaludan jer su đaci na godišnjim ispitima postigli izvrsne rezultate pa je carica, uz pohvalu o. Orlando, odredila da se svaki pomorac austrijskog primorja može upisati na ovaj »matematičko–nautički tečaj« ako želi dobiti bilo civilno ili vojno namještenje u navedenoj pokrajini.¹⁷ O. Orlando već je kao profesor matematike dobio naziv »il dotto«, da bi za zasluge otvaranja i rada nautičke škole dobio naslov profesora hidrografije. U to doba hidrografija je bila sinonim za navigaciju, što je prihvaćeno iz francuskih pomorskih škola, u kojima su se uz navigatore školovali i hidrografi¹⁸. Dakle, o. Orlando prvi je naš profesor s takvim stručnim nazivom. Navigacija se nije učila kao poseban predmet, nego u sklopu astronomije, matematičke geografije, trigonometrije i hidrografije.

Na ispitima, koji su se polagali u formi »saggia« (stručnih radova), učenici su izlagali pojedine dijelove predmeta. Na primjer, jedni su demonstrirali kako se mjeri udaljenost broda od obale i blizina kojom se on giba; zatim način određivanja s broda koliko je on udaljen od kopna koji se vidi u daljini i napokon objašnjavali pronalaženje konstante geometrijske mjere da bi se saznalo kad neki brod dolazi na domet topa. Drugi su algebarski računali apsolutnu i relativnu brzinu broda u odnosu prema nekom drugom brodu koji ide ispred njega, brodu koji ga slijedi te brodu koji mu dolazi u susret.¹⁹

Škola nije svake godine počinjala prvim tečajem, nego je nakon završetka jednog dvogodišnjeg tečaja počinjao drugi. Prvi pitomci bili su već đaci kolegija u kojemu su učili filozofiju, logiku, retoriku, gramatiku i poziju, a bili su u dobi od 20. do 34. godine života, što znači da ih je bilo i starijih od o. Orlanda.

16 Isto kao pod 9, br. 8 str. 2.

17 Isto kao pod 8, str. 47.

18 A. BOTRIĆ, *Historijski pregled stručnih udžbenika za pomorske škole na istočnoj obali Jadrana*, Zbornik Više pomorske škole Kotor, 1, 1974, str. 205. Također kao pod 13, str. 13.

19 Isto kao pod 10, str. 13.

OTVARANJE PRVE NAUTIČKE ŠKOLE U RIJECI

Škola u Trstu radila je s mnogo teškoća. Broj polaznika neprestano se smanjivao, jer se još do zvanja kapetana moglo doći isključivo praksom na brodu. Sam poziv nije bio primamljiv zbog tada vrlo razgranata gusarenja na Sredozemlju, što je kočilo brži razvoj pomorstava. Osim toga, zapovjednici su bili većinom potpuni ili djelomični vlasnici brodova pa su svoje sinove ukrcavali na brod kako bi ih osposobili za njegovo vođenje.

Zbog svega toga rad nautičke škole u Trstu bio je neprekidno pod strogim kritičkim nadzorom Intendenze. Ona je predlagala njezino zatvaranje, ali se tome opirala carica Marija Terezija, prosuđujući da je škola korisna za austrijsko pomorstvo i nije željela takvu odluku donijeti prije nego se upozna s mišljenjem o. Orlando. Orlando je zbog toga napravio plan reforme škole, koji je carica prihvatila 5. srpnja 1773. Iste je godine za svoj savjesni pedagoški rad u školovanju pomoraca u tijeku 20 godina dobio zlatnu medalju. Pri zahvaljivanju 27. kolovoza o. Orlando je zatražio objavljivanje plana novog »Studija matematičko-filozofsko-trgovačko-nautičkog«. Prema tom planu, učenje bi se organiziralo za tri različite klase: za trgovce, za inženjere i vještace te za pilote.²⁰

Međutim, ukinuće Reda Družbe Isusove g. 1773. bila je posljednja kap u punoj čaši nevolja koju su pratile rad o. Orlando i tršćanske nautike pa je škola nakon svojega neprekidnog rada od 21 godine zatvorena. O. Orlando vraće se u rodnu Rijeku, a na njegov zahtjev carica izdaje dekret po kojem se tršćanska nautika seli u Rijeku. Nastava je tu počela g. 1774. u prostorijama Književne akademije koja je nastavila rad prethodnog isusovačkog kolegija i postala gimnazija.. U Rijeku su bile prenesene knjige, instrumenti i ostala pomagala iz Trsta.

Iste godine carica je izdala državni progres o plovidbi (Politički edikt) u kojemu se donosi posebno poglavlje o pravima i dužnostima zapovjednika i posade, ali nema nikakve odredbe o njihovim kvalifikacijama i potrebnoj školskoj spremi, osim da na brodu mora biti pisar-škrivan ako zapovjednik nije bio pismen.²¹

Zato i riječku školu pohađa mali broj đaka pa je i njezin opstanak brzo došao u pitanje, pogotovo nakon zahtjeva da se ona opet vrati u Trst 1776. godine. Carica je taj zahtjev odobrila pa je o. Orlando ostao bez knjiga, karata i instrumenata kojim se služio u nastavi, jer su oni vraćeni u Trst. O. Orlando nije se više vraćao u Trst; tamo više nije bilo ni njegove braće, ni kolegija, a on je svoj život nekako uredio u Rijeci, gdje je

²⁰ *Ibid.*, str. 19.

²¹ Isto kao pod 4, str. 677.

našao svoje rođake i prijatelje iz djetinjstva i radio je kao profesor na Književnoj akademiji, na kojoj je, uz matematiku i nautiku, predavao i dvostruko knjigovodstvo. Od njega se i nije zahtijevalo da se vrati u Trst jer je već bio stariji i boležljiv, a bez čovjeka koji je »(...) u ono doba bio možda jedini u cijeloj Monarhiji koji je tako duboko i široko poznao sve discipline potrebne jednom pomorcima (...)«¹⁵ i nije mogla biti ponovno otvorena tršćanska Nautika. To se dogodilo tek godine 1783.¹⁶, nakon što je o. Orlando osposobio svojeg pomoćnika u Rijeci opata Luigija Capuana za predavanja stručnih predmeta. Zbog toga g. 1784. prestaje nautička nastava u Rijeci, nakon desetogodišnjeg rada. Ponovno je bila uspostavljena tek 1808. godine.²⁴

Iste godine kad prestaje djelovanje nautičke škole u Rijeci umire o. Orlando, 23. listopada 1784. Uz pjevanu svečanu misu pokopan je u crkvi sv. Vida.

U listopadu 1989. otvoren je grob u desnom dijelu te crkve i nađeno je mnoštvo kosti te uzidan kovčeg na kojem su oznake biskupa iz Pićana. Zna se da je jedan biskup Pićana bio kršteni kum Franje Orlanda, ali pitanje jesu li oba bila pokopana u istu grobnicu crkve sv. Vida. Grob pred glavnim oltarom grobnica je prvoga riječkog biskupa (Izidor Šain, 20. st.), a grob u lijevome dijelu crkve pripada staroj plemićkoj obitelji. Budući da nema nikakva druga znaka, a u grobu su se našle samo kosti svih koji su tu davno pokopani, sa sigurnošću se može tvrditi da su i posmrtni ostaci o. Orlanda prilikom spomenutog čišćenja tog groba g. 1989. bile pokupljene i bačene u kosturnicu gradskog groblja u Rijeci.²⁵

SVESCI OCA ORLANDA

Već je spomenuto da je o. Orlando nabavio fond knjiga iz kojih je crpao građu za svoja predavanja. Ta predavanja nije pisao, niti je slijedio neki određeni tekst, nego ih je svako poslijepodne diktirao svojim đacima pošto bi ih ispredavao u jutarnjoj nastavi. Zahvaljujući takvoj pedagoškoj praksi sačuvano je u knjižnici tršćanske nautičke škole šest svezaka formata 16 x 19 cm. To su tzv. *libri di padre Orlando* koji sadrže materiju stručnih predmeta iz dvogodišnjega matematičko–nautičkog tečaja. Evo njihovih naslova:

22 Isto kao pod 8, str. 54.

23 Isto kao pod 11, str. 100.

24 Isto kao pod 9, br. 10, str. 11.

25 Prema pričanjima msgr. Ivoslava Limića, svećenika riječke nadbiskupije u ožujku 1990.

1. Aritmetika i algebra; ima 268 strana. Zadnje je poglavlje posvećeno logaritmima. Stariji autori koji su pisali o o. Orlando ili tršćanskoj Nautici žalili su što je ovaj rukopis izgubljen, ali je on ponovno nađen 1979. godine.

2. Geometrija; ima 236 strana i 11 tablica–slika. Obuhvaća još logometriju, planimetriju i stereometriju.

3. Ravna i sferna trigonometrija; ima 163 strane i četiri tablice–slike.

4. Astronomija; ima 262 strane, 14 astronomsko–matematičkih tablica i 6 tablica–slika. Po primjerima pretpostavlja se da je ovo djelo napisano 1758. godine.

5. Geografije; ima 148 strana, dvije tablice–slike i tablice visine pola za pojedine pozicije za koje se donose razlike dužine od meridijana Trsta. Pretpostavlja se da je također napisana godine 1758.

6. Hidrografija; ima 362 strane i 7 tablica–slika. »(...) obuhvaćena je svom svojom širinom isto kao i umijeće nautičke znanosti«. Vjerojatno je napisana godine 1760.²⁶

Nijedan od tih rukopisa, čini se nije autorizirao o. Orlando jer na njima nema početnih znakova kao na ostalim isusovačkim spisima, a ima i netočnosti u tekstu. Nije poznato jesu li i oni putovali s o. Oralandom u Rijeku i ponovno vraćani u Trst gdje se i danas ljubomorno čuvaju. Zna se samo to da je broj knjiga g. 1754. bio 102 i da ga je o. Orlando svake godine povećavao, pa je g. 1777. iz Rijeka vraćeno u Trst 580 knjiga.²⁷

Samo u svescima o. Orlanda bila je sintetizirana materija za potrebnu nautičku izobrazbu, pa su oni u tršćanskoj Nautici upotrebljavani sve do g. 1933., a to znači da su se njima koristili punih 79 godine.²⁸

Na o. Orlanda vršen je pritisak za vrijeme njegovog službovanja u Rijeci da napiše skriptu za dvostruko knjigovodstvo. Naime, carica je g. 1777. odobrila o, Orlando da uz svoje omiljene predmete matematiku i nautiku (koje je predavao malom broju đaka), predaje i dvostruko knjigovodstvo (koje je počeo predavati čim je došao u Rijeku), te naložila da za taj predmet sastavi školski udžbenik.

Međutim, već bolesni o. Orlando nije mogao udovoljiti tom zahtjevu, pa čak niti diktirati svojem pomoćniku Capuanu, kao nekad svojim đacima u Trstu, iako mu se prijeto smanjenjem plaće. Teškoća je bila u tome što se zahtijevalo da tekst bude napisan na latinskom, za koji o. Orlando

26 L. MIOTTO, *L'istruzione nautica nei libri della biblioteca dell'istituto tecnico Nautico di Trieste*, Il Nautico: una antica scuola per il futuro–Mostra storica sull'istituzione nautica nei libri e nei sussidi didattici dell'Istituto nautico di Trieste, Trieste 1980, str. 11.

27 O. FIO, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX stoljeću*, Jadranski institut JAZU, Zagreb, 1955, str. 73.

28 Isto kao pod 8, str. 66.

nije imao prikladne zamjene stručnih naziva kojima se služio u talijanskom jeziku.²⁹

on je obećao da će pripremiti za tisak potpuni tečaj nautike, ali ni u tome nije uspio zbog bolesti.³⁰ Navodi se da su nakon smrti o. Orlanda njegove knjige pohranjene u »nautičku biblioteku«.³¹ Tad u Rijeci nema nautičke biblioteke, već je riječka općina preuzela fond stare isusovačke knjižnice nakon ukinuća Isusovačkog reda. »Zbirka knjiga biblioteke riječkog isusovačkog Kolegija, što je nastajala tijekom stoljeća i pol (1626 – 1773) znači istovremeno i početak riječkog bibliotekarstva akademskog stila.«³² Iz popisa tih knjiga, napravljena g. 1777., vidi se da je isusovačka knjižnica tada imala 3 570 svezaka knjiga, odnosno 1 644 naslova, što je impozantno u usporedbi s istodobnom augustinskom knjižnicom u Rijeci koja je ima samo 801 knjigu. U spomenutom popisu u skupini knjiga pod naslovom *Filosofi*, između ostalih, nalaze se i djela kozmogafije, astronomije, fizike, nehanike i aritmetike. »Ravnopravno uz bok jednog Newtona stoje i našjenci: Ivan Ivančić: 'Institutiones Logice', Benedikt Stay: 'Philosophia', Zanchi: 'Phisica' i abba Boscovich: 'De Solis, et Lunae defectibus'.«³³

Knjige o. Orlanda vjerojatno su pohranjene u nautičku biblioteku u Trstu, ako su one uopće ikada i bile donesene u Rijeku. U vrlo šturu napisu o Franji Orlandu u PE piše: »Izradio je skripta za nautiku, koja se čuvaju u riječkoj Naučnoj biblioteci.«³⁴ Naučna biblioteka u Rijeci naslijedila je stari fond knjiga isusovačke knjižnice, pa i Književne akademije. U tom fondu našao se jedan stari rukopis za koji vjerujem da su to predavanja o. Orlanda koja je pribilježio jedan od njegovih đaka u Rijeci. Čitljiv i uredan rukopis, pisan na 322 strane pergamentnog papira, ukoričen je u tvrde korice veličine 23 x 31 cm, ali bez naslova autora. Svezak ima staru oznaku bivše talijanske javne knjižnice (Biblioteca civica) u Rijeci, ali nema oznake, niti je uveden u katalog Naučne biblioteke, nego se čuva među starim knjigama. Pregledao sam taj svezak, koji na prvoj strani ima naslov »Corso Matematico-Nautico«. Sadržaj je podijeljen u tri dijela. U početku se govori o svim predmetima koji su potrebni za nautičku praksu: aritmetici, geometriji, ravnoj i sfernoj trigonometriji, astronomiji, geografiji i hidrografiji.

29 *Ibid.*, str. 53. i 54.

30 Isto kao pod 9, br. 9, str. 2.

31 Isto kao pod 8, str. 64.

32 I. LUKUŽIĆ, *Popis knjiga riječkog isusovačkog kolegija iz 1777. godine*, Interni strojopis Naučne biblioteke Rijeka, 1989, str. I – 10.

33 *Ibid.*

34 PE 5/A, Zagreb, 1958, str. 671. R. F. B. (Radojica Barbalic): Orlando, Franjo Ksaver.

U prvome dijelu u 10 točaka obrađena je aritmetika, u drugom u 8 točaka algebra, a u trećem u 11 točaka pravila proporcije, što završava logaritmima. U svim točkama nalaze se zadaci, kojih ima 112, ali nema nijedne slike ni tablice. Na posljednjoj strani piše: »Svršetak aritmetike. Bogu hvala. 1783. godine.«

Sve nam to potvrđuje da je taj tekst nastao prema predavanjima o. Orlanda na nautičkom tečaju u Rijeci i po svojem sadržaju odgovara prvom svesku iz Trsta, ali ni po broju i veličini strana, ni po godini nastanka to nije istovjetno djelo. Dakle, to bi mogao biti dio ostvarenja danog obećanja o. Orlanda da će napisati skripta za nautički tečaj. Na žalost, zbog bolesti i smrti nije ga uspio završiti, nego samo prvi svezak.

Za taj se rukopis može pretpostaviti da je nastao u suradnji s Capuanom, koji je o. Orlandu pomogao u nastavi od drugog semestra 1776–1777.³⁵ Zbog bolesti o. Orlanda Capuano ga je sve više zamjenjivao pa je vjerojatno da je on sudjelovao u sastavljanju spomenutog rukopisa. Na to nas upućuju riječi: »Opat Capuano će sastaviti, dok Orlando bude na životu, na talijanskom jeziku i tiskat će kompletan tečaj nautike.«³⁶ Činjenica je da Capuano u svojem kasnijem samostalnom radu u nautičkoj školi u Trstu nije pisao takve sveske pa se spomenuta bilješka iz PE odnosi na taj rukopis. U istoj natuknici piše da je o. Orlando »(...) nakon raspuštanja isusovačkog reda 1773. direktor nautike. Tu je osnovao i školu za brodogradnju, koja je prva te vrste u Europi, a 1774. otvorio u Rijeci privatnu nautičku školu.« Sve ove tvrdnje nisu točne.

MENTORSKI I POKROVITELJSKI RAD O. ORLANDA

Već je spomenuto da je o. Orlandu u Rijeci pomogao Capuano. Luigi Capuano potječe iz vlastelinske obitelji iz Trsta, gdje se rodio 1743. godine. U petom tečaju od osnutka matematičko–nautičkog tečaja bio je i Luigi Capuano 1764. godine. Već tad ga je o. Orlando pohvalio kao odličnog i sposobnog između pet nagrađenih učenika.³⁷ U tridesetoj godini ulazi u Družbu Isusovu s namjerom da nastavi crkvenu karijeru, ali nakon ukinuća Reda seli se u Rijeku. Od g. 1775. bio je profesor na »Scuole latine«, a po caričinu nalogu imenovan je pomoćnikom o. Orlanda uz uvjet da sa o. Orlandom podučava u matematici, nautici i dvostrukom knjigovodstvu, kako bi ga ovaj mogao naslijediti. Capuano je marljivo upijao znanje iz astronomije i ostalih stručnih predmeta od svojeg

35 Isto kao pod 10, str. 22.

36 Isto kao pod 8, str. 55.

37 Pisma F. S. Orlanda Intendenzi od 31. kolovoza 1764, Arcivio di Stato Trieste.

velikog učitelja, koji se nadao da će u njemu dobiti vrsnoga nasljednika. To je on g. 1783. postao na ponovno otvorenoj tršćanskoj školi, po nalogu novog suverena Josipa II. Naš o. Orlando izgubio je time odličnoga prijatelja i suradnika pa je riječka katedra matematike i nautike prestala raditi, što je izazvalo prosvjede riječke gimnazije i uprave grada upućene Trstu i dvoru.

Capuano je u Trstu stručne predmete predavao prema Orlandovim rukopisima i dobio titulu »redovnog javnog profesora«³⁸. Umro je g. 1795. u Gorici u kapucinskom samostanu, a njegov nasljednik postao je Andrija Stadler, koji je bio među najboljim đacima o. Orlanda, u tečaju iz 1772–1774. godine. On se također služio rukopisima o. Orlanda, ali je primjere (astronomske zadatke) prilagodio svom vremenu.³⁹

Među polaznicima prvih nautičkih tečaja bilo je naviše onih koji su živjeli u Trstu, ali i iz nekih naših krajeva. Prema sačuvanim izvještajima o. Orlanda vidi se da je bilo mladića iz Lovrana, Pićana, Rijeke, Gabijana (Istra), Senja, Gradišća, Gorice, Kranja, Lipica i drugih mjesta. Svi su oni, uz talijanski, govorili još neki (njemački, latinski, francuski) i materinski jezik, koji su pisali Illirico (hrvatski) ili Cragnoolino (slovenski). Mnogi od onih koji su živjeli u Trstu govorili su i slovenski jezik. Sve nas to upućuje na to da je između prvih, a i kasnijih učenika ove prve nautičke škole na Jadranu bilo sinova iz hrvatskih i slovenskih krajeva te da su u samom Trstu živjeli Slovenci. Baš oni koji nisu živjeli u Trstu imali su stipendiju. Nije, naime, lako bilo dobiti stipendiju u ondašnjemu mladom kapitalističkom društvu bez sigurnosti da se taj novac ne ulaže u buduću dobit.

Te naše sinove kod Intendenze morao je preporučiti sam o. Orlando, pa se o njima morao i posebno brinuti, što se vidi iz urednih izvještaja koje je stalno slao toj organizaciji. Na primjer u pismima iz kolovoza i prosinca 1784. zauzima se za studente Hrvate.⁴⁰ Tako je o. Orlando bio i pokrovitelj naših prvih učenih kapetana.

ZAKLJUČAK

Franjo Ksaver Orlando osnivač je jedne od prvih europskih pomorskih škola, a prve takve na Jadranu. Kao član Družbe Isusove, koja je u svojim poznatim kolegijima odgojila mnoge umne ljude, on je uz svoj omiljeni predmet matematiku smislio prvi program u nas koji je bio prikladan za teorijsku i praktičnu izobrazbu budućih zapovjednika brodova, tako iza-

38 Isto kao pod 33.

39 Isto kao pod 10, str. 25.

40 Nekoliko pisama o. Orlanda Intendenzi, Arcivio di Stato Trieste.

zovnog, odvažnog, teškog i vrlo odgovornog poziva. Znači da je sam spoznao koliko je nedostatan znanje tadašnjih kapetana, koji su bili samo dobri mornari vješti u manevriranju brodom na jedra u različitim uvjetima slabog, srednjeg, jakog ili olujnog vjetrova i mora.

Trgovina se proširila na veći broj udaljenijih zemalja, a do njih se često moralo ploviti i na sreću. Ta sreća ovisila je ne samo o vrsti broda, vremenu i područjima kojima se plovilo, o mogućnostima napada gusara, nego dobrim djelom i o sposobnosti posade, a pogotovo zapovjednika. On je morao dobro poznavati brod, manevru i komande, ali se od njega očekivalo da bude i navigator, trgovac, ratnik, liječnik, sudac i predstavnik svoje države. Jasno je da većina zapovjednika sve to nije mogla biti, pa su zato brodovi morali imati škrivane ili pilote. A ti su morali bit školovani. U jednom zapisu piše da je za posadu »(...) kapetan na brodu Bog, škrivan njegov Prorok«. ⁴¹

Prema tome, specijalizirane nautičke škole morale su osigurati znanja za časničke službe na brodu. Taj odgovorni pionirski rad preuzeo je na sebe o. Orlando polovicom 18. st. u Trstu, a poslije ga je nastavio u rodnoj Rijeci. Tako je on osnivač tih prvih javnih nautičkih škola na Jadranu. Ujedno je i prvi sastavljač školskog programa za pomorsku izobrazbu u nas, i taj se program održao gotovo 80 godina. On je autor i prvih stručnih knjiga s tog područja te prvi mentor budućih profesora ove poznate nautičke škole. Osobno je odabirao i nabavio prve stručne knjige za nautičku knjižnicu te instrumente potrebne za praktičnu nastavu. Ti instrumenti i danas se čuvaju u pomorskom muzeju u Trstu, a među njima su: globus Zemlje, globus neba, armilarna sfera, oktant, pješčani stavovi, sekstant, Davisov kvadrant, Jakovljević štap (Balestriglia), instrument za određivanje magnetske deklinacije i drugi. ⁴²

Franjo Ksaver Orlando važna je, dakle, osoba iz naše prošlosti. On je jedan od trojice isusovaca koji čine najznačajnija riječka intelektualna imena 18. st. ⁴³

Za nas nautičare o. Orlando posebno je vrijedan pažnje i štovanja jer je bio otac naše »nautičke katedre«, kako ga je nazvao profesor Josip Jelčić u komemorativnom govoru prigodom 150. obljetnice osnivanja prve nautičke škole, održanom 13. svibnja 1904.:

41 Isto kao pod 6, str 436.

42 Isto kao pod 10, str. 14.

43 Tu su još: Josip Berdarini (1718. –1719.), koji je bio rektor isusovačkog kolegija u Gorici, a 1767. vratio se u Rijeku. Nakon ukinuća Reda carica ga postavlja za dvorskog kapelana u Beču. Umro je u Rijeci 5. listopada 1791. i pokopan također u crkvi sv. Vida (pretpostavljam u istom grobu u kojemu i o. Orlando).

»Život se katedre ne kiti s nadama, ne urešava se zadovoljstvom niti stjecanjem dobara, to je život samoprijegora i žrtvovanja, kojemu je jedina utjeha kasnija naklonost đaka. (...) naša katedra će izgledati kao katedra suza žalosti, jer ne odražava drugo nego nezasićene ponore mora. Pa ipak, uza sve to, što reći o Orlandovim nevoljama pred opasnošću da vidi ukinuće svoje nautike. Sama njegova domovina, od trenutka kada nije imao studenata koji bi s njime željeli lutati zvjezdanima poljima, izgledala mu je izgnanstvo. Oplakuje knjige čezne za svojim instrumentima, skuplja se i vene da bi zaspao u vječnosti upravo kada je smišljao tekst za proučavanje pilotaže. Ali umirući u svojoj krajnoj iznemoglosti, nalazi jednu riječ, onu koja određuje preporod Nautike; zato joj povjerava sveto nasljeđe koje mu je pružalo utjehu u nemoći, pričajući o ljepotama nebeskog svoda!«⁴⁴

Nažalost, njegov veliki prinos našoj pomorskoj prošlosti malo se cijeni u nas. Jedva ga je zabilježila PE, a spominju ga samo još ponekad po rukopisima njegovih predavanja. Iako je to sin Rijeke, njegove kosti ne leže više pod pločom u crkvi gdje su uz počasti bile položene. Završile su na hrpi anonimusa rodnog grada a da ničime nije ostao zabilježen znak gdje su bar dosad bile.

Neka ovaj rad bude skroman prinos uspomeni i vrednovanju toga časnog oca i u nas Hrvata, jer on je bio naš koliko i Tršćanin, gdje ga štiju kao svojega velikog oca Orlanda.

44 Prijevod navoda J. Jelčića kojim Torcoletti završava svoj rad označen pod 8, str. 69–70.

FRANJO KSAVER ORLANDO, THE FOUNDER OF THE FIRST MARITIME SCHOOLS ON THE ADRIATIC SEA

Boris Franušić

Summary

The author analyzes the contribution by the Jesuit Franjo Ksaver Orlando (1723-1784) in the establishment of the maritime schools (maritime library and instrumentation) on the Adriatic (first in Trieste and after the banning of the order in Rijeka).

Father Orlando wrote in the Italian language and signed himself as Francesco Saverio Orlando, so that Italians consider him their own because of his father. The author notes, however, that the Orlando family dwelled for a long time on Croatian soil, and that Franjo Orlando's mother was Croatian.

Father Orlando's loyalty toward Croatia is evidenced by the intercessions he undertook on behalf of his Croatian students. This indicates that he closely identified with his Croatian ancestry.